

BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI DARSLARIDA SO'Z USTIDA ISHLASH ORQALI O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Malikova Dilrabo Ravshan qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)
2-bosqich magistranti

dilrabomalikova21@gmail.com

+998944000456

Jabborova Marjona

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10320081>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinfi o'quvchilarning nutqini rivojlantirish bosqichlari va nutq o'stirish ustida olib boriladigan ish turlari haqida ma'lumotlar berilgan. O'quvchilar lug'ati boyishi uchun xizmat qiluvchi na'munaviy mashqlar keltirilib, ularning mazmun-mohiyati ochib berilgan

Kalit so'zlar: nutq va uni o'stirish, metod va usullar, so'z boyligini oshirish, aktivlashtirish, fonetik birikma, sinonim, antonim, to'g'ri talaffuz, audiotext.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEECH BY WORKING ON WORDS IN PRIMARY CLASS MOTHER TONGUE CLASSES

Abstract. This article provides information about the stages of speech development of elementary school students and the types of work carried out on the development of speech. Sample exercises that serve to enrich the vocabulary of students are given and their content is revealed.

Key words: speech and its development, methods and methods, increasing vocabulary, activation, phonetic combination, synonym, antonym, correct pronunciation, audiotext.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ПУТЕМ РАБОТЫ НАД СЛОВАМИ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.

Аннотация. В данной статье представлена информация об этапах речевого развития учащихся младших классов и видах работы, проводимой по развитию речи. Приводятся примерные упражнения, служащие для обогащения словарного запаса учащихся, и раскрывается их содержание.

Ключевые слова: речь и ее развитие, приемы и приемы, увеличение словарного запаса, активизация, фонетическое сочетание, синоним, антоним, правильное произношение, аудиотекст.

Nutq – tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyati turi sifatidagi muayyan yashash shakli. Bundan tashqari, nutq-bu til yordamida insonning ovozi aloqa vositasi hamdir. Har bir til so'z tovushini tashkil etuvchi unli va undosh tovushlarning fonetik birikmalaridan iborat (ya'ni barcha o'zbekcha so'zlar barcha ruscha so'zlardan farq qiladi, hatto ular bir so'z bo'lsa ham, masalan, "stul" yoki "doska" va boshqalar).

Nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi: 1) so'z ustida ishlash; 2) so'z birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bog'lanishli nutq ustida ishlash.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z ustida ishlash orqali nutqini rivojlantirish deganda, so'zlarning o'z ma'nolaridan o'rinli foydalanilishi va uning xususiyatlarini anglashi va o'rinli joylarda foydalanishi balki, to'g'ri talaffuz qilishi ham tushuniladi.

O'quvchilar nutqiga qo'yiladigan talablar, o'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi:

1. O'quvchilar nutqi mazmundor bo'lsin. Hikoya yoki insho o'quvchilar uchun yaxshi ma'lum bo'lgan dalillar, ularning kuzatishlari, hayotiy tajribalari, kitoblardan, rasmlardan, radioeshittirish va teleko'rsatuvdan olgan ma'lumotlari asosida tuzilsagina mazmunli bo'ladi.

Bolalar bilmagan narsa, ko'rmagan voqea-hodisalar haqida yetarli tayyorgarliksiz so'zlashga yo'l qo'yilsa, nutq mazmunsiz chiqadi. Nutq o'stirish metodikasi hikoya, insho uchun materialni puxta tayyorlashni, ya'ni material yig'ish, uni muhokama qilish, to'ldirish, asosiy mazmunni ajratish, zaruriy izchillikda joylashtirishni talab qiladi. Albatta, bu jarayonda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlari ham hisobga olinadi.

2. Nutqda mantiqiylik bo'lsin. O'quvchilar nutqi mantiqan to'g'ri bo'lishi, fikr izchil, asosli bayon etilishi, asosiy o'rinlar tushirib qoldirilmasligi va o'rinsiz takrorga, mavzuga taalluqli bo'lmagan ortiqchalikka yo'l qo'yilmasligi talab etiladi. Nutqning mantiqiyliги narsa, voqea-hodisalarni yaxshi bilish bilan belgilanadi, mantiqiy xato esa material mazmunini aniq bilmaslik, mavzuni o'ylamasdan noqulay tanlash natijasida kelib chiqadi. Bu ikki talab nutqning mazmuni va qurilishiga taalluqlidir. Nutqni til jihatidan shakllantirishga oid talablar ham mavjud.

3. Nutq aniq bo'lsin. O'quvchi dalillar, kuzatishlar, taassurotlarini haqiqatga mos ravishda oddiy bayon etibgina qolmay, shu maqsadning eng yaxshi til vositalaridan (so'z, so'z birikmasi, gaplardan) foydalangan holda, maxsus tasvirlar bilan ifodalashga o'rgansin.

4. Nutq til vositalariga boy bo'lsin. Mazmunni aniq ifodalash uchun o'quvchi nutqi til vositalariga boy bo'lishi, u har qanday vaziyatda ham kerakli sinonimlardan, xilma-xil tuzilgan gaplardan mazmunga eng mosini tanlab foydalana olish ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur. Albatta, boshlang'ich sinf o'quvchilariga til boyligi yuzasidan yuqori talab qo'yib bo'lmaydi, ammo o'qituvchi o'quv ishlarida ularning so'z boyligini oshirib borishni har vaqt ko'zda tutishi kerak.

5. Nutq tushunarli bo'lsin. Og'zaki nutq eshituvchiga, yozma nutq esa uni o'quvchiga tushunarli bo'lishi zarur. So'zlovchi yoki yozuvchi nutqini eshituvchining yoki o'quvchining imkoniyatini, qiziqishini hisobga olgan holda tuzsa, uni hamma birdek, hech qiyinchiliksiz tushunadi.

6. Nutq ifodali bo'lsin. Agar nutq ifodali, ya'ni jonli, ishontiradigan bo'lsa, eshituvchiga yoki o'quvchiga ta'sir etadi. Og'zaki nutq eshituvchiga intonatsiya orqali ta'sir etsa, og'zaki nutq ham, yozma nutq ham tinglovchi va o'quvchiga hikoyaning umumiy ruhi, dalillar, tanlangan so'zlar, ularning emotsionalligi, tuzilgan jumla, iboralar yordamida ta'sir etadi. Nutqning tushunarli va ifodali bo'lishi har qanday shevaga xos va ortiqcha so'zlardan xoli bo'lishini taqozo etadi.

7. Nutq to'g'ri bo'lsin. Maktab o'quvchilari uchun nutqning adabiy til me'yorlariga mos va to'g'ri bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Yozma nutq grammatika, imlo va punktuatsiya jihatidan, og'zaki nutq esa orfoepik jihatdan to'g'ri tuzilishi talab etiladi. Nutqning to'g'ri bo'lishi uchun so'z tanlash va nutq logikasi katta ahamiyatga ega. Yuqorida sanab o'tilgan talablar o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ta'lim tizimida kompleks ravishda amalga oshiriladi. [2, B.303]

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar nafaqat ona tili va o'qish savodxonligi darslarida balki, barcha o'quv darslari orqali nutqini rivojlantirib va boyitib boradi. Bu turdagi darslar orqali o'quvchilar so'zlarning ma'nolari, qo'llanilishi haqida aniq tushunchalari hosil bo'ladi. Agarda, o'quvchi so'zlardan o'rinli foydalana olsa va lu'gat boyligi rivojlangan bo'lsa, uning nutqi chiroyli va mazmundor bo'ladi va har qanday fikrni ifodali bayon eta oladi.

O'zbek tili rang-barang tillardan biri hisoblanadi. Besh jildlik "O'zbek tilining izohli lug'ati" da 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi berilgan bo'lib, bu yuqoridagi fikrimizning isbotidir. Bunga o'zbek tilida nashr etilgan turli terminologik lug'atlarda, o'zbek tili sinonimlari, antonimlari, frazeologik lug'atlarida va turli izohli lug'atlarda berilgan so'zlar qo'shilsa, lug'at boyligi yana ming-minglab oshadi. Bulardan tashqari, juda ko'p so'zlar ko'p ma'noli so'zlar hisoblanadi.

Maktabda nutq o'stirishning muhim vazifalaridan biri lug'at ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yo'nalishlarini ajratish va asoslash, o'quvchilarni lug'atini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi. Maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni ko'zda tutadi:

boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida nutq o'stirishning muhim vazifalaridan biri bu lug'at ustida ishlashdir. Lug'at ustida ishlash to'rt qisimdan tashkil topgan.

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarni, shuningdek, bolalar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlashtirish.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish. Bu o'z ichiga o'zlashtirilgan so'zlarning ma'nosini to'liq anglash, ularning sinonim va antonimlarini aniqlash va ko'chma ma'nolarini ongli ravishda anglash tushunishni oladi.

3. Lug'atni aktivlashtirish, ya'ni o'quvchilar ma'nosini o'zlashtirgan, ammo nutqida foydalanilmaydigan so'zlarni faollashtirishdan iborat.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so'zlarni o'quvchilar faol lug'atidan nafaol lug'atiga o'tkazish. Bunday so'zlarga bolalarning nutq muhiti ta'sirida o'zlashib qolgan adabiy til me'yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so'zlashuv tilida qo'llanadigan sodda so'z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so'zlar kiradi. [3, B.652]

So'z ma'nosini tushuntirish nutq o'stirishning muhim shartlaridan biri hisoblanib, ushbu jarayon dars davomida quydagicha amalga oshiriladi. Agarda o'quvchi ona tili va o'qish savodxonligi darslarida biror so'zning qanday ma'no anglatishini bilmasa yoki qay o'rinda foydalanish kerakligi xususida muammoga duch kelsa, bu o'rinda o'qituvchi ushbu so'zning ma'nosini o'quvchiga o'sha so'z ishtirok etgan mashq yoki matn bajarilishi oldidan qisqa vaqt davomida o'quvchining fikrini asosiy g'oyadan chalg'itmagan holda tushuntirib o'tadi.

So'z ma'nosini tushuntirishning ham bir necha shakllari mavjud bo'lib, ular quydagilardan iborat.

1. So'z ma'nosini matn ostida berilgan izohi yordamida tushuntirish.
2. So'z ma'nosini uning sinonimi yordamida tushuntirish.
3. So'z ma'nosini uning antonimi yordamida tushuntirish.
4. So'z ma'nosini uning asosiy belgisi yordamida tushuntirish.
5. So'z ma'nosini ko'rsatish (harakatlar, rasmlar, videolar) yordamida tushuntirish. [3, B.655]

Boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini o'stirish jarayonida bajarilayotgan mashqlar ham katta ahamiyatga egadir. Quyida keltirilgan turli mashqlar o'quvchilarda so'zlarga e'tiborini kuchaytirishga yordam beradi, ya'ni tallafuz qilinayotgan so'zlar ayni eshitilgandek yozilmasligi hamda nutq jarayonida faqat bir turdagi so'zlar o'rniga ularning muqobil ma'nodoshlaridan foydalanish mumkin ekanligini o'rganib borishadi.

1-jadval asosida birinchi ustunda berilgan so'zlarning ma'nodoshini ikkinchi ustundan topib ayting. [1,B.11]

oftob	mamlakat
el	quyosh
xush	xalq
yurt	xarakter
fe'l	yaxshi

1-jadval

2-jadvalda berilgan so'zlar qatnashgan gaplarni matndan topib, qayta o'qing. Ushbu so'zlar gaplarda qanday ma'noda kelganini ayting.

tanob	qiyg'os	shabboda	sayroqi	fayz-tarovat
zilol	poyonsiz	g'oyat	arz	to'satdan

2- jadval

3- jadval asosida audiomatndan olingan quyidagi so'zlarni o'qing. To'g'ri yozilgan so'zlarni aniqlab, ko'chiring. [1,B.16]

kitob	ko'b	g'aroyib	mexnat
kitobhon	farzant	ko'p	kitobxon
mehnat	g'aroyip	kitop	farzand

3-jadval

(Ushbu turdagi mashqlar o'quvchilarga so'zlar eshitilishiga ko'ra yoki tallafuz usuliga ko'ra yozilmasligini o'rgatish uchun berilgan bo'lib, o'quvchilarni yanada e'tiborli bo'lishga undaydi.)

4- jadval asosida ajratib ko'rsatilgan so'zlar bilan ularning izohini moslab daftaringizga yozing.

mayib	bebaho, kam uchraydigan
zina	qimmatbaho boylik
javohir	yuqoriga va pastga tushish qurilmasi
askari	shikastlanish sababli asl holatini yo'qotish
noyob	ko'pincha

4-jadval

(Yuqorida keltirilgan mashq turi o'quvchilarga yangi so'zlarni ularning ma'nodoshi, izohi hamda uning asosiy vazifasi orqali tushunishga va o'rganishga yordam beradi.)

Ushbu turdagi mashqlar so'z ustida bajariladigan mashqlar sirasiga kirib, o'quvchilar lug'atini boyitishga va bu orqali ularning nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. I.Azimova, K. Mavlonova, S. Quronov, Sh. Tursun, Z.Ro'zmetova "Ona tili va o'qish savodxonligi"3-sinf uchun darslik 1-qism .Toshkent-2022
2. K.Qosimova, S. Matchonov, X.G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev "Ona tili o'qitish metodikasi".«NOSIR» nashriyoti. Toshkent -2009.
3. S. Matchonov,H.Bakiyeva, X.G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva,G.Xolboyeva "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi"darslik. "Ishonchli hamkor nashriyoti" Toshkent-2021.